

РАМЭН ГАРЫ

АБЯЦАННЕ
НА ДОСВІТКУ

Раман

Пераклад з французскай

Мінск
Выдавец А. М. Янушкевіч
2018

ТРАГЕДЫЯ МАСАК РАМЭНА ГАРЫ: ЖЫЦЦЁ Ў ЛІТАРАТУРЫ ЯК МІСТЫФІКАЦЫЯ

Праўда? Якая праўда?
Праўда, магчыма, у тым, што я не існую?
Тое, што існуе, тое, што, можа, аднойчы
пачне існаваць, калі мне моцна пашанцуе, —
гэта мае кнігі, некалькі раманаў,
творчасць, калі я дазволю сабе ўжыць
гэтае слова. А рэшта ўсё — літаратура*.

Рамэн Гары

Раман Кацаў, Рамэн Гары, Эміль Ажар... Не проста розныя імёны, але розныя абліччы і жыццёвыя шляхі аднаго чалавека. Незвычайнасць аўтабіяграфічнага рамана, які трымае ў руках чытач, перадусім у тым, што для яго аўтара, французскага пісьменніка Рамэна Гары (1914–1980), літаратура і жыццё, уяўнае і рэальнае аказваюцца непадзельнымі, калі літаратура робіцца сэнсам жыцця і сродкам яго міфалагізацыі. «Аб'яцанне на досвітку» — раман-парадокс, які паслядоўна рэалізуе феномен «рэальнага вымыслу», выбудоўваючы надзвычайны лёс французскага пісьменніка з аскепкаў рэальнасці і спалучаючы кранальную спявадальнасць і гульню фактамі, лірызм і іронію, трагедыю і фарс. Аўтабіяграфічны раман паводле азначэння выклікае ў чытача давер, гаворка тут ідзе пра гісторыю творчага

* Апошні радок верша Поля Верлена «Мастацтва паэзіі» даецца ў перакладзе Леаніда Дранько-Майсюка.

станаўлення, што заснаваная на рэальным досведзе аўтара. Але ў выпадку Рамэна Гары мы бачым стварэнне легенды з мэтай падпарадкаваць уласнай фантазіі абставіны свайго жыцця, літаральна падняцца над лёсам, і ў гэтым пісьменнік быў сапраўдным сынам сваёй маці. Нездарма раман «Абяцанне на досвітку» — пра маці і для маці, і першы фрагмент вобраза класіка французскай літаратуры — за ёй.

«Ты будзеш героем, ты будзеш генералам, Габрыэле Д’Анунцыа, французскім паслом...» — гэтыя словы маці лейтматывам праходзяць праз увесь раман і робяцца праграмнымі для галоўнага героя. «Абяцанне на досвітку» мае два ўзроўні прачытання: з аднаго боку, гэта раман пра нараджэнне творцы, з другога — чытачу прапаноўваецца сам працэс стварэння вобраза Рамэна Гары праз тэкст. Паказальна, што, вызначаючы шлях да будучай славы і абраўшы літаратуру ў якасці годнага для будучага пасла занятку, першасным маці з сынам лічаць гучны псеўданім, з якога і пачынаецца легенда.

Рамэн Гары добра засвоіў значнасць для французскай традыцыі пераканання, што літаратурнага класіка фармуюць абставіны. Калі ж апошнія не зусім спрыяюць чытацкім чаканням, іх можна дапоўніць згодна з запытамі аўдыторыі, што сімптаматычна для эпохі постмадэрну, у пачатку якой і з’яўляецца раман «Абяцанне на досвітку» (1960). І створаны ён у рэчышчы новай жанравай формы, назву для якой — аўтафікцыя, то бок самастварэнне, алітаратурванне сябе — нашмат пазней, у 1977 годзе, знойдзе Серж Дуброўскі. Творчы праект «Рамэн Гары» — гэта перадусім міфатворчасць, мэта якой — барацьба з «абліччам», якое навязали лёс, гісторыя і соцыум: «Гары значыць паруску “гары!” у загадным ладзе... Гэта загад, ад выканання якога я ніколі не ўхіляўся, ні ў сваёй творчасці, ні ў жыцці». Нездарма яго героі ўспрымаюць жыццё як выклік біялагічным і сацыяльным законам.

Менавіта літаратура дае магчымасць самастварэння хлопчыку з мясцін, якія падчас гістарычных узрушэнняў XX стагоддзя мянялі назву так хутка, што, стаўшы пісьмен-

нікам і дыпламатам, ён меў поўнае права ў шматлікіх анкетах і аўтабіяграфіях называць у якасці краіны свайго нараджэння розныя дзяржавы ў залежнасці ад абставін.

Раман Кацаў нарадзіўся 21 мая 1914 года ў Вільні, на ўсходзе Расійскай імперыі, у габрэйскай сям’і, хаця ён будзе даваць розныя звесткі пра месца свайго нараджэння (часцей за ўсё гэта Масква або «дзесьці пад Курскам»). Маці, Міна Аўчынская, родам з павятовага мястэчка Свянцянны (сучасны Швянчоніс), стане ў аўтабіяграфіі акторкай французскага тэатра ў Маскве. Бацьку Рамэн Гары ў раннім дзяцінстве амаль не ведаў: з пачаткам Першай сусветнай вайны купец другой гільдыі Ар’е-Лэйб Кацаў быў мабілізаваны, а Міна з маленькім Раманам з’ехала да бацькоў у Свянцянны, адкуль іх разам з тысячамі габрэяў чакала дэпартацыя ўглыб Расіі. Потым былі рэвалюцыя і грамадзянская вайна, і хлопчык убачыў бацьку толькі праз сем гадоў, але сапраўднага ўз’яднання сям’і не атрымалася. Той, чыё прозвішча насіў Раман і да каго ён быў так падобны, так і не здолеў стаць бацькам для яго: Ар’е-Лэйб Кацаў праз некалькі гадоў сыходзіць да іншай жанчыны і стварае новую сям’ю, для Міны Аўчынскай жа адзіным мужчынам у жыцці будзе яе сын. А Раман Кацаў здрады так і не дараваў. Стаўшы пісьменнікам, ён палічыў за лепшае прыдумаць сабе больш годнага бацьку, і нараджаецца прыгожая гісторыя пра раман маці з кіназоркай Іванам Мазжухіным. Такі варыянт бацькоўства даваў пісьменніку права на вельмі істотны складнік яго творчай легенды — «рускасць».

«Рускі па бацьку», «народжаны» ў таямнічай і неабсяжнай Расіі, ён мае намер з самага першага рамана ўвайсці ў французскую літаратуру пад моцным патранажам рускай літаратурнай традыцыі. Ён, паводле ўласнага прызнання, «вырас на рускай літаратуры», і яна стала яго жыватворнай крыніцай, даючы вобразы і сюжэты, манеры апаведу і стылістыку. Чытаючы яго раманы, мы згадваем і пушкінскія сюжэты, ад «Пікавай дамы» да «Капітанскай дачкі» (раманы «Еўропа» і «Чараўнікі»), і гоголеўскі грацэск («Еўрапейскае выхаванне» і «Скокі Чынгіз-Хаіма»), і талстоўскі размах («Карані неба»). Дарэчы, прачытай-

це паралельна гісторыю спадара Пякельнага з «Абяцання на досвітку» і сцэну размовы Хлестакова з Бобчынскім (дзея 4, з'ява 7), як гэта зрабіў Франсуа-Анры Дзээрабль, аўтар кнігі «Нейкі спадар Пякельны», прывечанай Рамэну Гары, — падабенства відавочнае! Насамрэч «рускасць» Рамэна Гары мае спецыфічна літаратурны характар, таму і нагадваюць лубок у яго раманах «рускія» старонкі, якія літаральна сатканыя з добра знаёмых еўрапейскаму чытачу штампаў: бязмежныя прасторы, занесеныя снегам — «рускім канфеці», праваслаўная царква, сані з бомамі, ікра і гарэлка, крывавыя бунты — пугачоўшчына, салдаты і матросы рэвалюцыі, братазбойства грамадзянскай вайны.

Рамэн Гары заўсёды падкрэсліваў гібрыднасць сваёй ідэнтычнасці, вызначаючы яе палярныя складнікі. Больш за тое, ён свядома палярызаваў уласную асобу, дадаючы да свайго габрэйства чыннікі, якіх не было: руска-азіяцкае паходжанне, казацкіх і татарскіх продкаў. Па-першае, гэта дае магчымасць «збегчы ад ідэнтычнасці завершанай і непараўнай». Па-другое, сумяшчаючы ў сваім вобразе гены казакоў і габрэяў, ён нагадвае пра габрэйскія пагромы, дзе асабліва вылучыліся казакі, і даводзіць адзін з лейтматываў сваёй творчасці: «бесчалавечнасць ёсць часткай чалавечай прыроды». Так асабістае робіцца часткаю ўсеагульнага. Думку пра суіснаванне ў кожным чалавеку ката і ахвяры пісьменнік рэалізуе ў вобразе Чынгіз-Хаіма: пасля вайны ў свядомасці добрасумленнага выканаўцы смяротных прысудаў, былога эсэсаўца Шатца, пасяліўся дыбук, дух адной з яго ахвяр, габрэя Хаіма, які прымушае свайго забойцу гатаваць кашэрнае і вучыць ідыш (раман «Скокі Чынгіз-Хаіма»).

Чытач зверне ўвагу, наколькі ўпарта Гары паўтарае, што Вільня для героя «Абяцання на досвітку» і яго маці была месцам, дзе яны знаходзіліся толькі часова, праездам. Губернскі горад тутэйшых — «ні літоўская, ні польская, ні руская правінцыя» — мала падыходзіў для месца нараджэння класіка французскай літаратуры. Тым не менш дзіцячыя ўспаміны, згадкі віленскіх вуліц і ваколіц узнікаюць на старонках яго твораў і непасрэдна, калі дзеянне

адбываецца ў гэтым горадзе, як у раманах «Еўрапейскае выхаванне» і «Абяцанне на досвітку», і апасродкавана, калі ў познім рамане «Чараўнікі» «глухія рускія лясы» вакол маёнтка сям'і галоўнага героя вельмі нагадваюць лясы беларуска-літоўскага памежжа, ды і сам маёнтак, мяркуючы па аўтарскіх арыенцірах, мусіць знаходзіцца на старым шляху з Санкт-Пецярбурга ў Варшаву, недзе каля Свянцян.

Галоўнае ж — Вільня дасць полікультурнае асяроддзе, што стане потым залатой жылай творчасці Рамэна Гары і абумовіць адну з найбольш характэрных рыс яго творчасці — імкненне да сінтэзу розных нацыянальных традыцый. Шматгалоссе раманаў Гары ўтвараецца перапляценнем разнамоўных элементаў: габрэйскія і арабскія малітвы, рускія і польскія песні, нямецкія вершы і англійскія ідыёмы арганічна ўключаюцца ў аповед. У раманным свеце Гары магчымымі робяцца і выкананне нямецкім салдатам класічнай музыкі перад польскім партызанам у акупаванай Вільні («Еўрапейскае выхаванне»), і мацярынскі клопат габрэйкі пра арабскага хлопчыка, і шчырае жаданне араба адправіць габрэйку ў Ізраіль, «на зямлю іх агульных продкаў» («Жыццё наперадзе»).

Сам пісьменнік добра разумеў утапічнасць такой мадэлі міжнацыянальных адносін, і тым не менш гэта было своеасаблівым выклікам рэальнасці, з яе антысемітызмам і ксенафобіяй, чаго ва ўласным досведзе Рамана Кацава хапала з самага дзяцінства: і ў Расіі падчас Першай сусветнай, і ў Варшаве, дзе маці з сынам апынуліся ў 1926 годзе з намерам атрымаць французскую візу і дзе два гады ім давалося жыць, чакаючы яе. Толькі ў краіне «свабоды, роўнасці і братэрства» Раман Кацаў, на думку маці, мог «стаць чалавекам». Францыя давала не толькі прытулак, але і ўмовы для творчага самасцвярджэння, таму так вабіла яна ўсіх таленавітых і энергічных, каму было зацесна на ўскраінах вялікай імперыі. Дарэчы, трапіўшы нарэшце ў краіну сваіх мрояў і асталяваўшыся ў Ніцы, Гары вучыцца ў тым самым ліцэі, які наведваў у канцы XIX стагоддзя французскі паэт, чалавек-эпоха Гіём Аполінер — нашчадак па кудзелі шляхецкага роду Кастравіцкіх: яго дзед эміграваў пасля ўдзе-

лу ў паўстанні 1863–1864 гадоў (адлегласць паміж родавым маёнткам Кастравіцкіх на Дзісеншчыне і Свянцямі, дзе жылі родныя Рамэна Гары, — сто семдзесят кіламетраў). Паэту, які вызначыў шляхі літаратуры XX стагоддзя, у акупах Першай сусветнай давялося даказаць, што ён варты Францыі: Апалінэр атрымаў французскае грамадзянства ў 1916 годзе. Французская рэчаіснасць была далёка ад казачнага міфа, які падарыла свайму «Ромушку» маці, да таго ж эканамічны крызіс садзейнічаў значнаму росту антысеміцкіх настрояў у Францыі 1930-х гадоў. Варта толькі згадаць гісторыю, калі, скончыўшы Вышэйшыя ваенныя курсы і паспяхова вытрымаўшы экзамен пасля праходжання лётных курсаў, Раман Кацаў адзіны з усіх курсантаў не атрымаў афіцэрскага звання, прычынай чаго было яго габрэйства і нядаўняя натуралізацыя: ён стаў грамадзянінам Францыі ў 1935 годзе. У 1941 годзе ўрад Вішы распачне працэдуру пазбаўлення грамадзянства ў дачыненні да Гары, як і ў дачыненні да тысяч французцаў габрэйскага паходжання. Можа, таму пісьменніку так хацелася стаць іншым, пазбавіцца ад кляйма «неда-». Праз усю творчасць ён пранясе нецярпімасць да любых формаў дыскрымінацыі і да рознага кшталту нацыяналістычных комплексаў: «Я прыроджаны прадстаўнік меншасці. [...] Я супраць тых, хто мацнейшы за ўсіх».

Рамэн Гары ўпарта рэалізуе іх з маці амбіцыйныя планы: спачатку навучанне на юрыдычным факультэце ўніверсітэта Экс-ан-Праванса, на наступны год ён запісваецца на такі ж факультэт Сарбоны. Але галоўным заняткам была літаратурная творчасць: з 1935 года Гары пачынае друкаваць свае апавяданні, яго першаму раману «Віно мёртвых» у публікацыі адмовілі за «неапраўданыя жорсткасць і змрочнасць».

Калі пачынаецца Другая сусветная вайна і Францыя цягнецца паразу, Рамэн Гары не можа дазволіць сабе прызнаць капітуляцыю краіны, у непераможнасць якой ён так верыў, і ў 1940 годзе ўступае ў Ваенна-паветраныя сілы «Вольнай Францыі», на чале якой стаў Шарль дэ Голь, змагаецца з нацызмам у небе над Афрыкай, Азіяй і Еўропай.

У вызваленую Францыю ён вяртаецца капітанам і кавалерам ордэна Ганаровага легіёна.

Падчас ваенных дзеянняў нараджаецца раман «Еўрапейскае выхаванне» (1945) пра польскі супраціў на Віленшчыне. З ім у французскае прыгожае пісьменства ўваходзіць новае літаратурнае імя — Рамэн Гары. Пісьменнік мае ўсе падставы менавіта гэтую падзею ў аўтабіяграфічным рамане адзначыць словамі пра другое нараджэнне. Праз трыццаць гадоў, стаміўшыся ад клішэ Рамэна Гары, пісьменнік атрымае магчымасць паўтарыць тыя ж словы ў дачынненні да Эмілія Ажара — сваёй новай аўтарскай іпастасі.

А пакуль пасляваеннай Францыі былі патрэбныя новыя кадры, не скампromетаваныя супрацоўніцтвам з Вішы. І гераічны лётчык з літаратурным талентам і бліскучым валоданнем рускай, польскай і англійскай — надзвычай добрая кандыдатура для французскага дыпламатычнага корпуса. Да таго ж было вырашана адкрыць шлях на ўзбярэжную д'Арсэ тым, хто можна змагаўся з ворагам. Сама яе вялікасць Гісторыя ішла насустрач Рамэну Гары, скарыўшыся перад яго наймавернай упартасцю.

Адно за адным здзяйснялася ўсё, што абяцала маці, але «вяртанне Уліса» адбылося вельмі позна, каб аддаць належнае той, хто яго вылепіў: Міна Аўчынская памерла ў лютым 1941 года. Усё, чым сын мог аддзячыць ёй, — зрабіць яе гераінай рамана «Абяцанне на досвітку», які стаў апалогіяй мацярынскай любові, што фармуе чалавека (менавіта з адносін дзіцяці з маці, на думку пісьменніка, «пачынаецца чалавек, то бок цывілізацыя»), і за гісторыяй незвычайнай і эксцэнтрычнай Ніны Барысоўскай чытаецца ўдзячнасць самахвярнасці ўсіх маці. «Абяцанне на досвітку» назаўсёды вызваліла маці Рамэна Гары з забыцця: «Маці ніколі не аддаюць належнае. Мая хаця б атрымала права на кнігу». Ствараючы вобраз маці на старонках рамана, сын змог падарыць ёй прыгожую гісторыю, пра што яна так марыла і ў чым ёй адмовіла жорсткая рэальнасць: палкі раман з кіназоркай, акторскую кар'еру, безумоўнае прызнанне яе шматлікіх талентаў і, урэшце, пасмяротнае ліставанне з сынам. Жанчына, пакінутая з дзіцем на руках, ператварылася ў жанчыну

фатальную. Чужаніца на сваёй радзіме, яна стала часткай той Францыі, якую стварыла ў сваіх марах.

Ахвярная і тыранічная любоў маці стала і блаславеннем, і праклёнам пісьменніка. Апантаны ў імкненні фемінізаваць свет, Гары лічыў, што мужчынскі пачатак, з яго непамернымі амбіцыямі і культам сілы, дыскрэдытаваў сябе, паставіўшы пад пагрозу само існаванне чалавека, і толькі тое, што прынята называць жаночымі якасцямі — пяшчота, літасць, спагада, цяроўнасць, павага да слабых, — можа даць цывілізацыі надзею на будучыню. Менавіта гэты «свет жаночасці» ён бачыць і цэніць у Ісусе.

У жыцці самога пісьменніка будзе шмат жанчын: ён меў рацыю, калі казаў, што «ўсё сваё жыццё шукаў жаночасць». Самым вялікім каханнем і трагедыяй яго жыцця стала венгерская габрэйка Ілона Гешмаі, з якой напярэдадні вайны Гары пазнаёміўся ў Ніцы. Закахаўшыся, ён прапанаваў ёй руку і сэрца, а яна, з'ехаўшы ў Будапешт да бацькоў, знікла. Не атрымліваючы ад яе ніякіх вестак, Гары вырашыў, што яна загінула, і толькі пасля публікацыі «Абяцання на досвітку», дзе згадваецца сустрэча з Ілонай (дарэчы, згадваецца вельмі сціпла, без уласцівай Гары рыторыкі), ад яе родных даведаўся, што, выжыўшы ў пекле Халакосту, яго каханая захварэла на шызафрэнію. Ён зноў і зноў будзе вяртацца да яе вобраза і ў думках, і ў творчасці (Ілона Гешмаі — прататып галоўнай гераіні Эрыкі ў рамане «Еўропа» (1972)).

Першай жонкай Рамэна Гары стала англійская журналістка і пісьменніца Лэслі Бланш, з якой ён пазнаёміўся падчас лонданскіх бамбёжак у 1944 годзе. Яна будзе вучыць яго англійскай мове, адкрые багацце літаратурнай традыцыі Англіі, увядзе ў свет інтэлектуальнай эліты Лондана. Менавіта праз яе захапленне экзотыкай Усходу Гары будзе вылучаць азіяцкі складнік сваёй асобы. Безумоўна, не без яе падтрымкі ён стаў пісаць па-англійску. Рысы Лэслі Бланш пісьменнік надаў галоўнай гераіні рамана «Лэдзі Л.» — свайго першага твора, напісанага па-англійску.

Кар'ера дыпламата насычае жыццё пісьменніка падарожжамі па краінах і кантынентах: дыпламатычная служба ў Сафій, Берне, Нью-Ёрку, Лос-Анджэлесе, Ла-Пасе дае магчы-

масць заглыбіцца ў новыя культуры, знайсці новыя гісторыі, углядзецца ў новых герояў. З гэтых уражанняў і сустрэч, якія сілкуюць творчую фантазію, будзе выспяваць дзівосны свет яго кніг з мноствам герояў і сюжэтных ліній, дзе суіснуюць розныя прасторы і часы. Менавіта такім творам стане раман «Карані неба» (1956), які змяшчае і бязмежныя прасторы афрыканскай саваны, і цеснату перапоўненага канцлагернага барака. Гэты твор, які назавуць першым экалагічным раманам, прыносіць сапраўднае прызнанне свайму аўтару: за яго Рамэн Гары атрымлівае Ганкураўскую прэмію — самую прэстыжную літаратурную ўзнагароду Францыі.

З пачаткам 1960-х гадоў для Гары пачынаецца новы этап жыцця: ён сышоў з дыпламатычнай службы, сустрэўшы амерыканскую акторку Джын Сіберг, зорку французскай «новай хвалі», якая стала яго другой жонкай і нарадзіла яму сына. Джын Сіберг уваходзіла ў леварадыкальную арганізацыю па барацьбе за правы афраамерыканцаў «Чорныя пантэры», дзе яе проста выкарыстоўвалі. Ні перасцярогі Гары, які са сваім досведам добра разумеў, што адбываецца, ні яго захады па абароне Джын ад брудных палітычных гульняў не далі плёну: пасля цкавання СМІ яна страціла другое дзіця, потым былі спробы самагубства і працяглае лячэнне. І зноў пісьменнік цярпіць паразу ў барацьбе з рэальнасцю: у жніўні 1979 года, пасля некалькіх дзён росшукаў, цела Сіберг з перадсмяротнай запіскай знайшлі ў аўтамабілі.

Адзінай магчымасцю атрымаць перавагу ў саперніцтве з уладай рэальнасці для раманіста была творчасць. Невыпадкова ў сваім праграмным эсэ «За Сганарэля. Пошукі персанажа і рамана» (1965) ён абгрунтоўвае ідэю аўтара-пікара (ісп. махляр, ашуканец), які мае права на любую містыфікацыю, даючы чалавеку магчымасць займець новыя ідэнтычнасці: раман паказвае імаверныя змены ў свядомасці чытача і правакуе яго на гэтыя змены. Такім чынам, чалавек ужо не той, хто паслухмяна прымае навязаную яму рэальнасцю ідэнтычнасць, але бунтар, які шукае ў сабе схаваныя магчымасці. Махлярства пікара наогул уласцівае мастацтву, якое з самага пачатку прадугледжвае выдумку, умоўнасць.

Эсэ «За Сганарэля», з яго выклікам новаму раману і абгрунтаваннем гульнявой мадэлі творчасці, не атрымала шырокага рэзанансу, як на тое разлічваў аўтар. І Гары імкнецца рэалізаваць эстэтычную праграму, прапанаваную ў эсэ, на практыцы: у раманах «Скокі Чынгіз-Хаіма» (1967), «Вінаватая галава» (1968), «Чараўнікі» (1973) пісьменнік распрацоўвае новыя аўтарскія стратэгіі і гульнявыя прыёмы, эксперыментуе з аповедам і мовай — пазней усё гэта стане «візітоўкай» Эміля Ажара. Але тады спроба абнаўлення не была заўважаная.

Чарговым разам паразумецца з крытыкай і чытачамі Рамэн Гары спрабуе ў рамане «Белы сабака» (1970) — самым «праўдзівым» з яго твораў (наколькі можа быць «праўдзивай» мастацкая літаратура) і ў сэнсе дакументальнасці, і ў сэнсе шчырасці, якая даходзіць да публіцыстычнасці, — і ў псеўдадакументальнай кнізе-інтэрв'ю «Ноч будзе спакойнай» (1974), напісанай у форме размовы Гары з сябрам дзяцінства, швейцарскім пісьменнікам Франсуа Бандзі (насамрэч ніякага інтэрв'ю не было, а аўтарам усіх пытанняў і адказаў быў сам Гары). Аўтар шмат разважае пра прыроду творчасці: «Майго я мне не хапае, і менавіта гэта зрабіла мяне раманістам».

Пісьменнік ужо двойчы імкнуўся вызваліцца ад вобразы Рамэна Гары — штампа, створанага літаратурнай крытыкай. У 1958 годзе ён выдаў раман «Чалавек з галубкай» пад імем Фоска Сінібальдзі, потым, пад псеўданімам Шатан Бага, — кнігу «Галовы Стэфані». Але гэта былі рэпетыцыі. Толькі пасля з'яўлення міфічнага Эміля Ажара Гары адчуў, што «атрымаў перамогу над ненавіснымі яму межамі» — «ажараўская» містыфікацыя стала апагеям міфатворчасці пісьменніка. Нездарма шлях ад Гары да Ажара называюць дарогай «ад агню — да гарачага вогнішча», спасылаючыся на значэнне гэтых слоў у рускай мове.

Літаратурная містыфікацыя будзеца на трох асноўных складніках: імя, біяграфія, стыль. Усяго ад імені Эміля Ажара Гары напісаў чатыры раманы: «Вялікі пястун» (1974), «Жыццё наперадзе» (1975), «Псеўда» (1976) і «Трывога цара Саламона» (1979). З першым «ажараўскім» раманам нарад-

жаецца легенда аўтара: невядомы француз перадаў рукапіс з Бразіліі, бо ў Францыю не мог вярнуцца праз праблемы з законам. Потым з'явіцца варыяцыі гэтай легенды — і чытачу будзе прапанаваны вобраз ліванскага тэарыста. Але хутка раманы Ажара сталі з'яваць у французскай літаратуры, што патрабавала персаніфікацыі аўтара — і ролю Эміля Ажара выканаў пляменнік Гары Поль Паўловіч. Раман «Псеўда» — своеасаблівы код да літаратурнай містыфікацыі: аўтар выбудоўвае біяграфію міфічнага Ажара, сумяшчаючы рэальны досвед Паўловіча, асноўныя складнікі героя Гары/Ажара і элементы пародыі на вобраз «новай зоркі французскай літаратуры», створаны крытыкай. Да таго ж пісьменнік уводзіць у аповед персанаж Тан-Тон Макута, прататып якога — сам Рамэн Гары, што ператварае раман у гісторыю раздваення творчай асобы.

Самы вялікі поспех меў другі «ажараўскі» раман «Жыццё наперадзе»: кнізе прысудзілі Ганкураўскую прэмію — аднагалосна ўпершыню за ўсю гісторыю яе існавання. Больш за тое, гэта быў беспрэцэдэнтны выпадак, калі прэмію двойчы атрымаў адзін аўтар. Дарэчы, літаратурнае асяроддзе Францыі доўга не магло пазбавіцца фантама Ажара: па словах чальца Ганкураўскай акадэміі Франсуазы Шандэрнагор, раман Мішэля Уэльбэка «Элементарныя часцінкі» (1998), вылучаны на Ганкураўскую прэмію, быў першапачаткова ўспрыняты як містыфікацыя: «...пасля гісторыі з Гары-Ажарам усе сталі вельмі асцярожнымі. Для аўтара, пра якога ніхто не чуў, занадта добра напісана».

Унікальнай «ажараўскую» містыфікацыю робіць і паралельнае суіснаванне Гары і Ажара, бо адначасова з «ажараўскімі» публікуюцца творы, падпісаныя імем Рамэна Гары: «Далей ваш білет несапраўдны» (1975), «Свет жанчыны» (1977), «Лірычныя клоўны» (1979), «Паветраныя змеі» (1980). Ажара і Гары параўноўваюць, прычым не на карысць апошняга: Гары лічаць аўтарам, які вычарпаў свае творчыя магчымасці, у адрозненне ад маладога і перспектыўнага Эміля Ажара.

Між тым гульня «ў маскі» была даволі рызыкаўнай. Пачаўшы містыфікацыю, Гары не мог спыніць яе ці хаця б

скіраваць: калі Ажар і быў часткай самога Гары, тая частка яму ўжо не належала. Развязка ў гэтай гісторыі трагічная: 2 снежня 1980 года Рамэн Гары застрэліўся. Таямніца Ажара працягвала існаваць і пасля смерці Гары. Толькі 3 ліпеня 1981 года, перад публікацыяй кнігі Поля Паўловіча «Чалавек, у якога верылі», на тэлебачанні была арганізаваная сустрэча з аўтарам, падчас якой і раскрылася «ажараўская» містыфікацыя. Пасля сын Гары і выдавецтва «Галімар» — а менавіта яны мусілі вызначыць дату з’яўлення «Жыцця і смерці Эміля Ажара» — вырашаюць апублікаваць гэты твор пісьменніка, які стаў для яго апошнім і дзе ён спрабуе патлумачыць прычыны свайго пераўвасаблення.

Французскі пісьменнік Мішэль Турнье, які, як і многія, да выкрыцця таямніцы Эміля Ажара лічыў «недарэчным» меркаванне наконт аўтарства Гары, перш за ўсё праз стылістыку ажараўскіх раманаў, пасля гаварыў пра містыфікацыю: «Мяне захапляе ўдача Гары. Ён гуляў да канца. [...] Безумоўна, гэта махлярства, але махлярства — уласцівасць мастацкай літаратуры: пісьменнік абавязкова прыдумляе і персанажаў, і самога сябе».

У сучаснай Вільні на перакрыжаванні вуліц Басанавічуса і Міндоўга стаіць бронзавая фігурка хлопчыка, які трымае ў руках галёш. Скульптура прысвечаная герою «Абяцання на досвітку». Хлопчык, які дзеля свайго першага кахання быў гатовы самаахварна з’есці галёш, уважліва ўглядаецца ў неба, ці то спрабуючы ўявіць абяцаныя маці будучыя трыумфы, ці то кідаючы дзёрзкі выклік кагорце ворагаў — багам чалавечай дурноты, расізму, абсалютных ісцін і забабонаў. І калі будзеце ў Вільні праездом, не пашкадуйце часу зайсці ў двор дома нумар 18 па вуліцы Басанавічуса (у рамане гэта сапраўдны віленскі адрас Рамэна Гары — дом № 16 на вуліцы Вялікая Пагулянка), каб адчуць атмасферу месца, з якога пачыналіся ўсе бітвы, і паверыць ва ўласныя сілы. А пакуль рушым за аўтарам і даверымся яго фантазіі, бо «ўяўны свет пачынае існаваць, як толькі ён пераконвае».

Алена Барысеева

АБЯЦАННЕ
НА ДОСВІТКУ

I

Усё скончана. Пляж Біг-Сур пусты, а я так і ляжу на пяску на тым самым месцы, дзе ўпаў. Марская дымка змякчае абрысы, на даляглядзе ніводнай маты. На адной скале перада мной сядзіць безліч птушак, на другой — сям'я цюленяў: бацька, бліскучы і клапатлівы, паказваецца з хваль з рыбай у ляпе. Часам крачкі прызямляюцца так блізка, што я стрымліваю дыханне, і даўняе жаданне абуджаецца ўва мне, не даючы спакою: яшчэ трохкі — і яны дакрануцца да майго твару, прытуляцца да шыі, да рук, накрываюць мяне ўсяго... У сорок чатыры гады я ўсё яшчэ мару пра простую пяшчоту. Я так доўга ляжу нерухома на пляжы, што пеліканы і бакланы акружылі мяне, а хвіліну таму хвалі вынеслі цюленя на бераг да маіх ног. Прыпадняўшыся на плаўніках, ён доўгі час пазіраў на мяне і ўрэшце вярнуўся ў Акіян. Я ўсміхнуўся, але цюлень быў сур'ёзны і крыху сумны, нібы ўсё ведаў.

Мая маці праехала пяць гадзін на таксоўцы, каб развітацца са мной падчас мабілізацыі ў Салон-дэ-Праванс, дзе я тады быў сяржантам-інструктарам у авіяцыйнай вучэльні.

Таксоўкай быў стары абшарпаны «рэно»: нейкі час нам належалі пяцьдзясят, потым — дваццаць пяць адсоткаў камерцыйнай эксплуатацыі аўтамабіля. Але некалькі гадоў таму таксоўка зрабілася выключнай уласнасцю мамінага былога кампаньёна — кіроўцы Ры-

нальдзі. Мама, аднак, працягвала лічыць, што захавала маральнае права на аўтамабіль, і, паколькі Рынальдзі быў чалавекам мяккім, сціплым і ўражлівым, яна трошкі злоўжывала ягонай чуласцю. Яна вымусіла Рынальдзі праехаць з Ніцы ў Салон-дэ-Праванс трыста кіламетраў дарма, і праз шмат гадоў пасля вайны мілы Рынальдзі, пачухваючы цалкам пасівелую галаву, абурана, але ў той жа час замілавана згадаў, як мама яго «мабілізавала».

«Яна села ў таксоўку і сказала мне толькі: “У Салон-дэ-Праванс, паедзем развітацца з маім сынам”. Я паспрабаваў запырэчыць, бо ехаць трэба было дзесяць гадзін туды і назад. Яна адразу заклэйміла мяне дрэнным французам і прыгразіла паліцыяй і арыштам, бо быў перыяд мабілізацыі, якой я стараўся пазбегнуць. Яна ўладкавалася ў таксоўцы з усімі клункамі для вас — кілбаса, вяндліна, слоікі з сочывам — і паўтарала, што ейны сын будзе героем, што яна хоча абняць яго яшчэ раз і я не мушу прырэчыць. А потым заплакала. Вашая старая дама заўжды плакала як дзіця, і калі яна ў такім стане села ў маю таксоўку, калі пасля столькіх гадоў знаёмства я пачуў ейны ціхі плач, убачыў выгляд пабітага сабакі, то — выбачайце, мсьё Рамэн, але ж вы мяне добра ведаеце — я не мог сказаць “не”. У мяне не было дзяцей, да таго ж паўсюль была неразбярыха, я не меў канкрэтных замоваў і быў гатовы праехаць нават пяцьсот кіламетраў. Я адказаў: “Добра, паехалі, але вы вернеце грошы за паліва”, — ну, гэта з прынцыпу. Яна заўжды лічыла, што захавала права на карыстанне таксоўкай толькі праз тое, што сем гадоў таму мы былі кампаньёнамі. Неістотна, вы можаце быць упэўненым, што яна вас любіла і зрабіла б дзеля вас усё...»

Я бачыў, як яна выйшла з машыны перад сталоўкай, з кіем у руцэ, сціскаючы губамі цыгарэту «Галуаз», і перад насмешлівымі позіркамі радавых шырока, па-тэа-

тральнаму, развяла рукі, чакаючы, што сын, як заўжды, кінецца ёй у абдымкі.

Я нязмушана пайшоў да яе, крыху згорбіўшыся, у фуражцы, што спаўзла на адно вока, засунуўшы рукі ў кішэні скураной курткі, якая адыграла немалую ролю ў наборы маладых людзей у авіяцыю, раздражнёны і збянтэжаны нечуваным умяшальніцтвам маці ў мужчынскі свет, дзе рэпутацыя «жорсткага», «сапраўднага» і «татуяванага» дасталася мне цяжка.

Я абняў яе так раўнадушна, як здолеў, і беспаспяхова паспрабаваў завесці за таксоўку, каб схваць ад позіркаў, але яна толькі зрабіла крок назад, каб налюбавацца на мяне, і са шчаслівым выразам твару, з поўнымі захаплення вачыма, прыклаўшы руку да сэрца, гучна выдыхаючы паветра праз нос, што азначала найвялікшае задавальненне, усклікнула з моцным рускім акцэнтам так, каб усе пачулі:

— Гінмэр!* Ты будзеш другім Гінмэрам! Вось убачыш, твая маці заўжды мае рацыю!

Я адчуў, як кроў прыліла да твару, пачуў смех за спінай, а маці, паказваючы кіем на вясёлую салдацкую купку, натхнёна прамовіла:

— Ты будзеш героем, генералам, Габрыэле д'Анунцыа, амбасадарам Францыі! Усе гэтыя нягоднікі не ведаюць, хто ты!

Мабыць, ніводны сын не ненавідзеў сваю маці так, як я ў той момант. Але калі я гняўлівым шэптам пачаў даводзіць ёй, што яна непапраўна кампраметуе мяне ў вачах Ваенна-паветраных сіл, і зноў паспрабаваў адвесці за таксоўку, то раптам заўважыў разгубленасць на яе твары, дрыжкі на губах і які ўжо раз пачуў невыносную фразу:

— Што, саромеешся сваёй старой маці?

* Жорж Гінмэр (1894–1917) — выбітны французскі лётчык часоў Першай сусветнай вайны.

І ўся мішура фальшывай мужнасці, ганарлівасці, жорсткасці, якую я так старанна на сябе навешваў, умо-мант упала на зямлю ля маіх ног.

Адной рукой я абдымаў яе за плечы, а сярэднім пальцам другой паказваў таварышам непрыстойны жэст, суправаджаючы яго вертыкальным рухам вялікага пальца. Як я даведаўся пазней, сэнс таго жэста быў вядомы салдатам ва ўсім свеце, толькі ў Англіі задзейнічаныя два пальцы, а ў лацінскіх краінах хапае аднаго — вось такія асаблівасці тэмпераменту.

Я болей не чуў смеху, не бачыў здзеклівых позіркаў: я абдымаў яе за плечы і думаў пра ўсе бойкі, у якіх буду ўдзельнічаць дзеля яе, пра абяцанне, якое даў самому сабе на досвітку жыцця: аддаць ёй належнае, напоўніць сэнсам ейную ахвяру і аднойчы вярнуцца дахаты пасля пераможнай барацьбы за валоданне светам, адолеўшы магутных і жорсткіх людзей, якіх я спаткаў, робячы першыя крокі.

І нават сённа, калі мінула больш за дваццаць гадоў, калі ўсё ўжо сказана і я ляжу ля скалы на пляжы Біг-Сур на беразе Атлантычнага акіяна, а ў бяскрайняй марскоў адзіноце чуваць толькі крыкі цюленяў, а яшчэ часам праплываюць кіты, выпускаючы маленькія смешныя струменьчыкі ў бясконцасць, — нават сённа, калі ўсё вакол здаецца апусцелым, мне дастаткова падняць вочы, каб убачыць варожую кагорту, якая схіляецца на да мной, шукаючы хоць нейкі знак паразы ці падпарадкавання.

Я быў дзіцем, калі маці ўпершыню паведаміла мне, што яны існуюць. Яны акружылі мяне, апярэдзіўшы Беласнежку, Ката ў ботах, семярых гномаў і злую фею Карабос, і ўжо ніколі не пакідалі. Мама паказвала іх адзін за адным, нашэптваючы іхнія імёны і тулячы мяне да сябе. Я яшчэ не ўсведамляў, але ўжо адчуваў, што аднойчы дзеля яе кіну ім выклік. З кожным годам я ле-

пей адрозніваў іхнія твары, з кожным нанесеным нам ударам адчуваў, як робіцца ўсё больш відавочным маё прадвызначэнне бунтара. І нават сёння, у канцы майго шляху, я выразна бачу іх у прыцемках Біг-Сура, чую іхнія галасы, нягледзячы на бурчанне Акіяна. Губы самі сабой паўтараюць іхнія імёны, а мае вочы мужчыны, што пачаў старэць, сустракаюць мой уласны позірк васьмігадовага хлопчыка.

Першы з іх — Татош, бог дурноты, з чырвоным, як у малпы, задам, з прымітыўным інтэлігенцкім тварам, з шалёнай любоўю да абстракцыі. У 1940 годзе ён быў улюбёнцам і галоўным тэарэтыкам немцаў. Сёння ўсё часцей ён знаходзіць прыстанак у навуцы, і можна ўбачыць, як ён стаіць за спінамі нашых навукоўцаў. З кожным ядзерным выбухам ягоны цень усё болей узвышаецца над зямлёй. Найгалоўнейшы ж ягоны хітрык — выдаваць дурноту за геніяльнасць і абіраць сярод нас найразумнейшых, каб забяспечыць нашае вынішчэнне.

Таксама ёсць Мярзотка, бог абсалютных ісцін, падобны да казака, што стаіць на грудзе трупаў, з бізуном у руцэ, у мехавай шапцы, якая прыкрывае вока, з вясёлым ашчэрам. Ён — наш найстаражытнейшы спадар і ўладар. Ён так доўга кіруе нашым лёсам, што зрабіўся багатым і шанаваным. Штараз, як ён забівае, катуе і прыгнятае ў імя абсалютных рэлігійных, палітычных ці маральных ісцін, палова чалавецтва замілавана ліжа яму боты. Гэта яго вельмі вяселіць, бо ён ведае, што абсалютных ісцін не існуе, што яны ўсяго толькі сродак зрабіць з нас рабоў. І нават цяпер, у апалавым паветры пляжа Біг-Сур, да мяне здаля даносіцца рэха ягонага трыумфальнага смеху, які не здольныя заглушыць ні лаянка цюленяў, ні крыкі бакланаў, ні нават голас майго брата-Акіяна.

Ёсць і Філош — бог нікчэмнасці, забабонаў, пагарды, нянавісці. Ён выглядае са свайго вахцёрскага па-

коя на ўваходзе ў населены свет і ўскрыквае: «Паганы амерыканец, мязотны араб, брыдкі габрэй, паскудны кітаец, гадкі мурын!» Ён цудоўны арганізатар масавых шэсцяў, войнаў, самасудаў, пераследу, умелы дыялектык, аўтар усіх ідэалагічных вучэнняў, вялікі інквізітар і аматар крыжовых паходаў. Нягледзячы на аблезлую поўсьць, галаву гіены і маленькія крывыя лапкі, ён адзін з наймагутнейшых багоў, да якога прыслухоўваюцца. Яго можна знайсці ўсюды, ён адзін з найруплівейшых вартавых нашай зямлі, які хітрасцю і спрытам змагаецца з намі за ўладанне ёю.

Існуюць і іншыя багі, больш таямнічыя і падазронныя, больш вераломныя і лепш замаскіраваныя, так што іх цяжка пазнаць. Іхнія ватагі шматлікія, і многія з нас ставяцца да іх прыхільна. Мама добра іх ведала: яна часта прыходзіла ў мой пакой, калі я быў дзіцем, і, прытуліўшы маю галаву да грудзей, ціха расказвала пра тых багоў. Пакрысе гэтыя сатрапы, якія блукаюць па свеце, зрабіліся для мяне больш рэальнымі і відавочнымі, чым самыя звычайныя рэчы, а іхнія гіганцкія цені ўсё яшчэ схіляюцца нада мной нават сёння. Калі я падымаю галаву, то, здаецца, бачу іхнія бліскучыя панцыры і дзіды, што цэляцца ў мяне кожным сонечным промнем.

На сённяшні дзень мы старыя ворагі, і я вам апавяду пра сваё змаганне з імі. Мама была адной з іхніх улюбёных цацак. У дзяцінстве я сам сабе паабяцаў вызваліць яе з гэтага рабства. Я вырас са спадзевам, што аднойчы ўрэшце здолею сарваць заслону, якая зацямняе сусвет, і раптам убачу мудры і міласэрны твар. Я наважыўся змагацца з абсурднымі багамі, ап'янёнымі сваёй магутнасцю, за валоданне светам, прагнучы аддаць зямлю тым, хто напаўняе яе воляй і любоўю.

II

Напэўна, у трынаццаць гадоў я ўпершыню адчуў сваё прыванне.

Я тады вучыўся ў чацвёртым класе* ліцэя Ніцы, а мама загадвала «вітрынай» у гатэлі «Негрэска», дзе прадавала тавары з люксавых крамаў. Ад продажу кожнага шаліка, пояса ці блузкі яна атрымлівала дзесяць адсоткаў камісійных. Часам мама нелегальна завышала цану і клала розніцу сабе ў кішэню. Цэлы дзень яна пільнавала мажлівых пакупнікоў, нервова курачы «Галуаз», бо наш надзённы хлеб цалкам залежаў ад гэтага ненадзейнага гандлю.

Ужо трынаццаць гадоў яна адна, без мужа, без каханка, адважна змагалася, каб штомесяц пракарміць нас, аплаціць масла, боты, кватэру, вопратку і біфштэкс апоўдні — той самы біфштэкс, які яна штодзень урачыста клала мне на талерку як доказ перамогі над усімі нягодамі. Я вяртаўся з ліцэя і сядаў за стол перад талеркай. Мама, стоячы, назірала за мной з задаволеным выглядам сабакі, які корміць сваіх шчанюкоў.

Сама яна ніколі не ела біфштэксу, упэўніваючы мяне, што любіць толькі гародніну, а мяса і тлушчы ёй строга забароненыя.

Аднойчы я ўстаў з-за стала і пайшоў на кухню па шклянку вады.

Маці сядзела на зэдліку, трымаючы на каленях патэльню, дзе смажыўся мой біфштэкс. Кавалачкамі хлеба яна старанна збірала тлушч і з апетытам іх смакавала. Нягледзячы на тое, што яна хуценька прыкрыла

* Адпавядае сёмаму класу ў беларускай школе. У Францыі адлік вядзецца ў адваротным кірунку, з 6-га класа да апошняга (*terminale*).

патэльнію ручніком, я раптам ясна зразумеў сапраўдную прычыну ейнай вегетарыянскай дыеты.

Хвіліну я стаяў скамянелы, з жахам глядзячы на кепска схаваную пад ручніком патэльнію і на заклапочаную і вінаватую матчыну ўсмешку, а потым расплакаўся і ўцёк.

У канцы авеню Шэкспіра, дзе мы тады жылі, ля чыгункі быў круты насып, і я вырашыў там схавацца. Спачатку я думаў кінуцца пад цягнік, каб пазбавіцца сораму і бездапаможнасці, але амаль адразу ж распачнае рашэнне змяніць свет, зрабіць яго шчаслівым, справядлівым і вартым маёй мамы, пакласці яго ля матчыных ног балюча кальнула ў сэрца, запаліла ў ім агонь, які гарыць і сёння. Закрыўшы твар далонямі, я ўвесь аддаўся свайму гору, але слёзы, якія часта дапамагалі мне, гэтым разам аніяк не суцешылі. Мною завалодала невыноснае адчуванне страты, пазбаўлення мужчынскасці, амаль немачы. Па меры таго як я падростаў, мае дзіцячыя фрустрацыі і невыразныя памкненні не змяншаліся, а наадварот, мацнелі, ператварыўшыся ў патрэбу, якую ўжо ніколі не здолелі задаволіць ні жанчына, ні мастацтва.

Я плакаў у траве, калі мама з'явілася ўверсе ўзгорка. Невядома, як яна адшукала маю схованку: сюды ніхто ніколі не прыходзіў. Я ўбачыў, як яна нахілілася, каб прайсці пад жалезным дротам, як спусцілася да мяне. У яе былі сівыя валасы, напоўненыя святлом і небам. А потым яна прысела побач з адвечнай «Галуаз» у руцэ.

— Не плач.

— Сыдзі.

— Не плач. Прабач мне. Ты цяпер мужчына. Я зрабіла табе балюча.

— Кажу табе, сыдзі!

Побач пранёсся нейкі цягнік. Мне раптам падалося, што гэта прагрукатаў мой сум.

— Я болей не буду.

Я паціху супакоіўся. Мы абое сядзелі на насыпе, склаўшы рукі на каленях і гледзячы ў розныя бакі. Нейкая авечка была прывязаная да мімозавага дрэва. Мімоза квітнела, неба было надзвычай блакітным, а сонца старанна свяціла як мага ярчэй. Я раптоўна падумаў, што прыгожы свет — цудоўны ашуканец. Гэта мая першая дарослая думка, якую я магу ўспомніць.

Мама падала мне пачак «Галуаз».

— Хочаш цыгарэту?

— Не.

Яна спрабавала размаўляць са мной як з мужчынам. Напэўна, яна спяшалася. Ёй ішоў ужо пяцьдзясят другі год. Цяжкі ўзрост, калі дзіця — твая адзіная падтрымка ў жыцці.

— Ты сёння пісаў?

Ужо больш за год я «пісаў», спэцкаўшы вершамі мноства школьных сшыткаў. Каб надаць ім выгляд надрукаваных, я старанна перапісваў іх вялікімі літарамі.

— Так, я пачаў вялікі філасофскі верш пра рэінкарнацыю і перасяленне душ.

Яна ўхваліла гэтыя словы кіўком.

— А што новага ў ліцэі?

— Я атрымаў «0» па матэматыцы.

Маці задумалася.

— Яны цябе не разумеюць, — сказала яна.

Я быў з ёй згодны. Настойлівасць, з якой выкладчыкі дакладных навук ставілі мне нулі, сведчыла пра іхнюю крайнюю недасведчанасць.

— Яны пашкадуюць, — сказала маці, — і вельмі збянтэжацца. Адночы тваё імя выгравіруюць залатымі літарамі на ліцэйскай сцяне. Я заўтра пайду і паразмаўляю з імі...

Я ўздрыгнуў.

— Мама, я табе забараняю! Ты мяне зноў выставіш на смех.

— Я ім прачытаю твае апошнія вершы. Я была вялікай акторкай і ўмею чытаць паэзію. Ты будзеш д’Анунцыя! Вікторам Гюго! Ты атрымаеш Нобелеўскую прэмію!

— Мама, я табе забараняю з імі размаўляць.

Яна мяне не слухала. Ейны позірк згубіўся ўдалечыні, а на губах намалювалася шчаслівая ўсмешка, наіўная і самаўпэўненая, нібы ейныя вочы толькі што ўбачылі праз туман будучыні, як пасталелы сын у прыгожым касцюме, увянчаны славай, поспехам і пашанай, павольна падымаецца па прыступках Пантэона.

— Усе жанчыны будуць ля тваіх ног, — катэгарычна падсумавала яна, падмятаючы неба цыгарэтай.

У дымным воблаку па сваім раскладзе, у 12.50, пранёсся цягнік з Вентымілы. Гледзячы ў акно, падарожнікі, мабыць, дзівіліся, чаму сівая жанчына і сумны хлопчык, які выцірае слёзы, так утаропіліся ў неба.

Раптам маці збянтэжылася.

— Трэба прыдумаць псеўданім, — рашуча сказала яна. — Вялікі французскі пісьменнік не можа мець рускае прозвішча. Калі б ты быў скрыпачом-віртуозам, яно б вельмі пасавала... але не падыдзе тытану французскай літаратуры.

«Тытан французскай літаратуры» быў цалкам згодны.

Ужо паўгода я гадзінамі шукаў псеўданім, запісваючы варыянты чырвоным стрыжнем у спецыяльным сшытку. Тым ранкам я абраў імя Юбэр дэ ля Вале, але праз паўгадзіны мяне зачараваў настальгічны Рамэн дэ Рансэво. Маё ўласнае імя Рамэн падавалася мне цалкам прыдатным. На жаль, ужо існаваў Рамэн Ралан, а я ні з кім не жадаў дзяліць славу. Няпростая задача. Праблема псеўданіма ў тым, што ён ніколі не зможа адлюстраваць усё, што вы адчуваеце. Я ўжо амаль пераканаўся, што аднаго псеўданіма як сродку літаратурнага выяўлення недастаткова і трэба яшчэ напісаць кнігі.

— Калі б ты быў скрыпачом-віртуозам, прозвішча Кацаў было б вельмі дарэчы, — уздыхнуўшы, паўтарыла маці.

Гісторыя са скрыпачом-віртуозам была маміным вялікім расчараваннем, і я адчуваў сябе вінаватым. Здарылася недарэчнасць у лёсе, з якой мама ніяк не магла змірыцца. Яна многага чакала ад мяне і шукала чарадзейны найкарацейшы шлях, які прывядзе нас абаіх да «славы і пашаны натоўпу». Яна любіла ўжываць клішэ, што вынікала зусім не з банальнага слоўнікавага запasu, а з пакорлівасці тагачаснаму грамадству, ягоным каштоўнасцям, залатым стандартам. У клішэ ёсць выразы, якія адпавядаюць наяўным сацыяльным законам, сведчаць пра згоду і канфармізм і існуюць панад мовай. Спачатку яна спадзявалася, што я буду геніяльным дзіцем, сумессю Яшы Хейфеца і Ягудзі Мянухіна, якія ў той час былі ў росквіце сваёй юнай славы.

Мая маці заўжды марыла быць вялікай акторкай. Мне было не больш за сем, калі яна набыла патрыманую скрыпку ў віленскай крамцы ва ўсходняй Польшчы, дзе мы тады жылі. Мяне ўрачыста адвялі да стомленага, апранутага ва ўсё чорнае мужчыны з доўгімі валасамі, якога маці паважлівым шэптам называла «маэстра». Потым двойчы на тыдзень я адважна хадзіў да яго адзін са скрыпкай у вохравым футляры, абабітым унутры фіялетавым аксамітам. Я памятаю толькі, як «маэстра» неймаверна здзіўляўся кожны раз, калі я браў смычок, і, прыкрываючы вушы далонямі, ускрыкваў: «Ай! Ай! Ай!» Нават сёння я добра помню ягоны крык. Думаю, гэты чалавек вельмі пакутаваў ад недахопу ўніверсальнай гармоніі ў свеце, недахопу, у якім усе тры тыдні маіх заняткаў быў галоўным чынам вінаваты я. У канцы трэцяга тыдня маэстра хутка выхапіў у мяне смычок і скрыпку, паабяцаў, што паразмаўляе з маці, і прагнаў. Я так і не даведаўся, што ён сказаў, але мама шмат дзён

уздыхала і дакорліва на мяне паглядала, часам тулячы да сябе ў парыве шкадавання.

Вялікай мары не наканавана было ажыццявіцца.

III

У той час мама шыла капелюшы на заказ. Спачатку яна шукала кліентаў па пошце, рассылаючы напісаную асадкай аб'яву, у якой паведамлялася, што «былая дырэктарка вялікага парызскага моднага атэлье, жадаючы заняць свой вольны час, прымае заказы на пашыў капелюшоў для абмежаванай і абранай кліентуры». Яна паспрабавала заняцца гэтай жа справай праз некалькі гадоў, амаль адразу пасля нашага пераезду ў Ніцу ў 1928 годзе, у двухпакаёўцы на авеню Шэкспіра, а пакуль заказаў не было (дарэчы, іх ніколі не было), мама прапаноўвала касметалагічныя паслугі ў заднім пакойчыку жаночай цырульні, а пасля абеду абслугоўвала пародзістых сабак у псярні на авеню Віктуар. Пазней гандлявала ў гатэльных крамках, абыходзіла дамы, прадаючы ювелірныя ўпрыгожанні і атрымліваючы за продаж камісійныя, гандлявала гароднінай на кірмашы Бюфа, прадавала дамы, працавала ў гатэлях — карацей, я заўжды меў усё неабходнае, апоўдні мяне чакаў біфштэкс, і ніхто ў Ніцы ніколі не бачыў, каб я быў дрэнна апрануты ці абуты. Я вельмі злаваўся на сябе за тое, што падвёў маці поўнай адсутнасцю музычнага таленту. Нават сёння я не магу чуць прозвішча Мянунхіна ці Хейфеца без віны. Недзе праз трыццаць гадоў, калі я быў генеральным консулам Францыі ў Лос-Анджэлесе, воляй лёсу я мусіў узнагародзіць Яшу Хейфеца, які жыў у маёй акрузе, ордэнам Ганаровага ле-

гіёна. Прымацаваўшы Вялікі крыж да грудзей скрыпача і вымавіўшы пратакольную фразу «Мсьё Яша Хейфец, ад імя прэзідэнта Рэспублікі і згодна з ускладзенымі на нас абавязкамі мы ўзнагароджваем Вас Вялікім крыжам Ганаровага лёгіёна», я раптам гучна і выразна сказаў, углядаючыся ў неба:

— Што ж зробіш, у мяне яго не знайшлося!

Маэстра крыху здзівіўся:

— Што вы казалі, мсьё консул?

Згодна з пратаколам я паспяшаўся пацалаваць яго ў абедзве шчакі, каб завершыць цырымонію.

Я ведаў, што мама была глыбока расчараваная адсутнасцю ў мяне музычнага таленту, бо яна больш ні разу пра яго не згадала: такая стрыманасць, зусім ёй не ўласцівая, была прыкметай патаемнага глыбокага суму. Ейным уласным мастацкім амбіцыям не наканавана было ажыццявіцца, і яна разлічвала ў гэтай справе на мяне. Я ж быў гатовы зрабіць усё, што ад мяне залежала, каб яна зрабілася знакамітай і шанаванай артысткай, і, доўга вагаючыся паміж жывапісам, сцэнай, песняй і танцам, я ўрэшце абраў літаратуру, якая падавалася мне апошнім прыстанкам на гэтай зямлі для ўсіх, хто не ведаў, куды падзецца.

Мы болей ніколі не ўспаміналі гісторыю са скрыпкай і пачалі шукаць новы шлях да славы.

Тройчы на тыдзень я абуваў шаўковыя балетныя туфлі, і мама за руку адводзіла мяне ў танцавальную студыю Сашы Жыглова, дзе цягам дзвюх гадзін я старанна падымаў нагу да папярочкі, а мама, седзячы ў закутку, раз-пораз складала рукі, зачаравана ўсміхаючыся, і ўсклікала:

— Ніжынскі! Ніжынскі! Ты будзеш Ніжынскім! Я ўпэўненая!

Потым яна праводзіла мяне ў гардэроб, дзе пільнавала, пакуль я раздзяваўся, бо, як яна мне патлумачыла,

Саша Жыглоў быў «дрэннага нораву», што хутка пацвердзілася. Адноўчы, калі я мыўся ў душы, Саша Жыглоў зайшоў на дыбачках у кабінку і, як мне падалося ў маёй поўнай нявіннасці, паспрабаваў мяне ўкусіць, на што я дзіка закрычаў. Я выразна памятаю, як раз'юшаная маці з кіем у руцэ бегла праз усю залу за няшчасным Жыгловым. Так скончылася мая кар'ера вялікага танцора. У Вільні былі яшчэ дзве танцавальныя школы, але мама, навучаная горкім вопытам, вырашыла не рызыкаваць. Яна не магла ўявіць, што ейны сын можа аказацца не тым мужчынам, якому падабаюцца жанчыны. Мне было не болей за восем, калі яна пачала апавядаць мне пра мае будучыя «поспехі», згадаць уздыхі і позіркі, пяшчотныя пасланні і клятвы, паспешна паціснутую руку на тэрасе ў святле месяца, маю белую афіцэрскую ўніформу і вальс удалечыні, шэпт і маленне. Сядзячы, яна туліла мяне да сябе, прыкрыўшы вочы, з крыху вінаватай і надзіва маладой усмешкай, успамінаючы пашану і захапленне, якімі яе калісьці адарылі і чый смак і ўспамін не пакінулі яе цалкам; я абьякава прыціскаўся да яе і слухаў, здавалася, раўнадушна, але насамрэч з вялікай цікавасцю, рассяяна ліжучы сочыва на батоне. Я быў замалы, каб зразумець, што так яна намагалася пазбавіцца ўласнай жаночай адзіноты, задаволіць патрэбу ў пяшчоце і ўвазе.

Скрыпка і балет былі адкінутыя, мая нікчэмнасць у матэматыцы не дазваляла мне зрабіцца «новым Эйнштэйнам», і цяпер я сам спрабаваў адшукаць у сабе схаваны талент, які дазволіў бы здзейсніцца мастацкім памкненнем маёй маці.

Ужо шмат месяцаў я забаўляўся з пачкам фарбаў, які быў часткай маіх школьных прыладаў. Гадзінамі я сядзеў з пэндзлем у руках і п'янеў ад чырвонага, жоўтага, зялёнага і сіняга колераў. Адноўчы, калі мне было дзесяць, выкладчык малявання падышоў да мамы і выка-

заў ёй сваё меркаванне: «У вашага сына ёсць схільнасці да жывапісу».

Гэтае прызнанне падзейнічала на маму нечаканым чынам. Без сумневу, няшчасная была настолькі прасякнутая буржуазнымі легендамі і забабонамі пачатку стагоддзя, што жывапіс і няўдалае жыццё былі для яе ўзаемазвязаныя. Трагічныя кар’еры Ван Гога, Гагена палохалі яе. Я памятаю страх на ейным твары, калі яна, разгубленая, зайшла ў мой пакой, села перада мной і заклапочана, з нямой мальбой, паглядзела. Мабыць, яна ўявіла ўсе сцэны з «Багеми»* і бяздарных мастакоў, асуджаных на п’янства, галечу і туберкулёз. Мама падсумавала ўсё ў дзіўнай, але, калі задумацца, даволі праўдзівай фразе:

— Можа, у цябе і ёсць талент, але яны замораць цябе голадам.

Не ведаю, каго яна мела на ўвазе, кажучы «яны». Напэўна, яна і сама гэтага не ведала. Але пачынаючы з таго дня мне было амаль забаронена дакранацца да фарбаў. Не разумеючы, што ў мяне можа быць звычайная дзіцячая цікаўнасць да колераў (хутчэй за ўсё, так і было), мама ўяўляла найгоршае: яна хацела бачыць мяне толькі героем, і ў яе ўяўленні гэты герой быў пракляты. Мой пачак з акварэльнымі фарбамі пачаў знікаць, а калі я яго адшукваў і сядаў маляваць, маці выходзіла з пакоя, але адразу ж вярталася, кружляючы побач, як неспакойны звер, з болем гледзячы на мой пэндзаль, пакуль урэшце мне ўсё гэта не абрыдла і я назаўжды не закінуў фарбы.

Я доўга на яе злаваўся, і здараецца, што нават сёння мяне агортвае пачуццё страчанага прызвання.

І вось так, ва ўладзе неакрэсленай і невыразнай патрэбы, у дванаццаць гадоў я пачаў пісаць, закідваючы літаратурныя часопісы паэмамі, апавяданнямі і пяціактавымі трагедыямі, напісанымі александрыйскім вершам.

* «Сцэны з жыцця багеми» — раман Анры Мюржэ (1851).

Мама зусім не мела супраць літаратуры той амаль прымхлівай перадузятасці, якую адчувала да жывапісу: наадварот, яна глядзела на яе добразычліва, як на свецкую даму, якую радыя бачыць у найлепшых дамах. Гётэ быў у пашане, Талстой быў графам, Віктор Гюго — прэзідэнтам рэспублікі (невядома, чаму яна так лічыла, але настойвала на сваім). Але потым ейны твар азмрочваўся:

— Ты мусіш берагчы здароўе, асцерагацца венерычных захворванняў. Гі дэ Мапасан памёр вар'ятам, Гайнэ — паралізаваным...

Яна здавалася заклапочанай і нейкі час, седзячы на схіле, моўчкі курыла. Безумоўна, літаратура таксама была небяспечнай.

— Пачынаецца з адной болькі, — сказала яна.

— Я ведаю.

— Паабяцай быць уважлівым.

— Абяцаю.

Маё любоўнае жыццё на той час абмяжоўвалася разгубленымі позіркамі, скіраванымі пад спадніцы Марыэт, нашай прыбіральніцы, калі тая падымалася па прыстаўной лесвіцы.

— Можа, табе лепей ажаніцца маладым з добрай і ласкавай дзяўчынай, — казалі маці з відавочнай агідай.

Мы абое цудоўна ведалі, што ад мяне чакаецца зусім іншае. Найпрыгажэйшыя жанчыны свету, вялікія балерыны, прымадонны, Рашэль*, Дузэ**, Гарба*** — вось каго рыхтаваў мне лёс. Я быў не супраць. Калі б толькі праклятая лесвіца была крыху вышэйшай ці — яшчэ лепей — калі б Марыэт зразумела, як важна мне неадкладна пачаць любоўную кар'еру... Мне было трынаццаць з паловай, і наперадзе была доўгая дарога.

* Французская акторка Эліза Рашэль Фелікс (1821–1858).

** Італьянская акторка Элеанора Дузэ (1858–1924).

*** Шведская і амерыканская акторка Грэта Гарба (1905–1990).

І вось так, па чарзе адкінуўшы музыку, танец і жывапіс і нягледзячы на венерычную небяспеку, мы змірыліся з літаратурай. Каб нашыя мары пачалі здзяйсняцца, заставалася дробязь — адшукаць арыгінальны псеўданім, варты шэдэўраў, якіх свет ад нас чакаў. Цэлыя дні я сядзеў у пакоі, пэцкаючы паперу неверагоднымі прозвішчамі. Часам маці прасоўвала галаву, цікавячыся станам майго натхнення. Нам не прыходзіла ў галаву, што гадзіны стамляльнай працы можна прысвяціць напісанню саміх шэдэўраў.

— Ну як?

Я браў аркуш і знаёміў яе з вынікамі дзённай літаратурнай працы. Прыдуманых варыянты мяне ніколі не задавальнялі. Якім бы прыгожым і гучным ні быў псеўданім, ён не быў варты таго, што я жадаў здзейсніць для яе.

— Аляксандр Наталь. Арман дэ ля Тор. Тэрэ. Васка дэ ля Фернэ...

І так аркуш за аркушам. Пасля шэрагу псеўданімаў мы паглядалі адно на аднаго і абое качалі галавамі. Не, гэта было не тое, зусім не тое. Шчыра кажучы, мы цудоўна ведалі, які псеўданім нам бы падышоў, але, на жаль, усе яны былі ўжо занятыя: «Гётэ», «Шэкспір», «Віктор Гюго». Яны адлюстроўвалі тое, чым я хацеў быць для яе, тое, што марыў ёй падарыць. Часам, седзячы ў кароткіх штоніках за сталом, я падымаў на маму вочы, і мне здавалася, што свет недастаткова вялікі, каб змясціць маю любоў.

— Трэба нешта накшталт Габрыэле д'Анунцыя, — казала маці. — Ён змусіў Дузэ пакутаваць.

Яна казалі гэта з пашанай і захапленнем. Для мамы было натуральным тое, што мужчыны прымушаюць жанчын пакутаваць, і яна спадзявалася, што і я буду на вышыні. Для яе былі вельмі важныя мае перамогі над жаночымі сэрцамі. Відавочна, яна бачыла ў гэтым адну з галоўных праяваў зямнога поспеху. Тое, што іш-

ло поруч з афіцыйнай пашанай, узнагародамі, параднымі ўніформамі, шампанскім, прыёмам і ў амбасадзе. Калі яна мне апавядала пра Ганну Карэніну і Уронскага, то з гонарам глядзела на мяне, гладзіла мае валасы, шумна дыхала з усмешкай, поўнай найўнага прадчування. Мабыць, гэтая некалі прыгожая жанчына, якая доўгі час жыла без мужчыны, мела патрэбу ў фізічным і пачуццёвым рэваншы, які мусіць узяць ейны сын. Цэлы дзень яна хадзіла па адрасах з маленькай валізкай: мама мусіла сустрэцца з багатымі англічанамі, якія жылі ў гатэлях-палацах, прадставіцца ім збыднелай рускай арыстакраткай, змушанай прадаваць апошнія «сямейныя каштоўнасці» — упрыгожанні, якія ёй выдалі прадпрымальнікі і за продаж якіх яна атрымлівала дзесяць адсоткаў камісіі. Пасля стамляльнага і зневажальнага дня (рэдка калі шчасціла заключыць больш за адну здзелку на месяц) мама хуценька здымала капялюш і шэрае паліто, сядала насупраць хлапчука ў кароткіх штоніках, які, прыгнечаны тым, што нічога не можа для яе зрабіць, цэлымі днямі ламаў галаву ў пошуках прыгожага, гучнага, шматабяцальнага псеўданіма, закліканага адлюстравачь усё, што было на сэрцы. Гэты псеўданім быў бы мілагучным і прыгожым для матчынага слыху і пераканальна адгукаўся б рэхам будучай славы, якую хлопчык намерваўся пакласці ля матчыных ног.

— Ралан дэ Шантэклер, Рамэн дэ Мізор...

— Мабыць, лепей узяць псеўданім без часціцы — на выпадак новай рэвалюцыі, — казалі маці.

Я адзін за адным прамаўляў гучныя і напышлівыя псеўданімы, якія мусілі перадаць усё, што я адчуваў, што хацеў ёй падарыць. Яна слухала ўважліва і крыху занепакоена, і я здагадваўся, што ніводны з варыянтаў яе не задавальвае і што ўсе яны недастаткова прыгожыя для мяне. Можа, яна проста хацела даць мне волю і веру ў лёс. Без сумневу, мама ведала: я пакутаваў ад таго,

што быў яшчэ дзіцем, не здольным нічым ёй дапамагчы. Ці, можа, яна заўважыла мой заклапочаны позірк, калі я, стоячы на гаўбцы, глядзеў, як яна штورانку ідзе па авеню Шэкспіра з кіем у руцэ, з цыгарэтай і маленькай валізкай, поўнай «сямейных каштоўнасцяў», і калі мы разам гадалі, ці знойдзецца сёння пакупнік на брошку, гадзіннік ці залатую табакерку.

— Ралан Кампеадор, Ален Брысар, Юбэр дэ Лангрэ, Рамэн Картэс.

Па ейным позірку я бачыў: усё не тое — і ўсур'ез задумваўся, ці здолею аднойчы яе задаволіць. Нашмат пазней, калі па радыё я ўпершыню пачуў імя генерала дэ Голя падчас ягонага славутага закліку, я адразу ж раззлаваўся на сябе, што не прыдумаў такі прыгожы псеўданім пятнаццаць гадоў таму: Шарль дэ Голь, безумоўна, спадабаўся б маці. Брукаванка жыцця складаецца са страчаных магчымасцяў.

IV

Матчына пяшчота, якая мяне ў той час ахінала, мела нечаканае і вельмі шчаслівае наступства.

Калі справы ішлі добра і продаж некалькіх «сямейных каштоўнасцяў» дазваляў прадбачыць месяц адноснай матэрыяльнай бяспекі, перш-наперш мама накіроўвалася ў цырульню, а потым хадзіла слухаць цыганскі канцэрт на тэрасе гатэля «Раяль» і наймала пакаёўку для прыбірання розных частак кватэры. Мыццё падлогі для мамы было сапраўдным катаваннем, і калі аднойчы падчас ейнай адсутнасці я паспрабаваў сам выцерці паркет, а мама заспела мяне на карачках з анучай у руцэ, ейны твар скрывіўся ў грымасу, па шчоках

пацяклі слёзы, і я быў вымушаны гадзіну суцяшаць яе, тлумачачы, што ў дэмакратычнай краіне дробныя побытавыя справы лічацца цалкам прымальнымі і што займацца імі — не ганебна.

Марыэт была дзяўчынай з вялікімі хітрымі вачыма і моцнымі трывалымі нагамі, адораная неверагодным задам, які я бачыў увесь час на ўроку замест і на месцы твару выкладчыка матэматыкі. Зачаравальнае відовішча лёгка тлумачыла, чаму я, адкрыўшы рот, так пільна ўзіраўся ў выкладчыцкую фізіяномію, не зводзячы з яе вачэй цягам усяго занятку і, безумоўна, не чуючы нічога з таго, што выкладчык казаў. А калі ён адварочваўся і пачынаў крэсліць на дошцы алгебраічныя знакі, я пераносіў туды свой апантаны позірк і адразу ж бачыў, як на чорным фоне вымалёўваецца прадмет маіх мараў. З таго часу чорны колер заўжды цудоўна на мяне ўздзейнічаў. Калі ж прыемна ўражаны маёй увагай выкладчык задаваў мне часам пытанне, я ўсхопліваўся, рабіў вялікія вочы, кідаў на зад Марыэт позірк з ласкавым папрокам, і толькі пакрыўджаны голас мсьё Валю вяртаў мяне ўрэшце на зямлю.

— Я не разумею! — абураўся выкладчык. — Вы падаяцеся самым уважлівым з усіх маіх вучняў, і часам нават можна сцвярджаць, што вы літаральна прыклеіваецеся позіркам да маіх губ. Але вы на іншай планеце!

Ён меў рацыю.

Аднак я не мог патлумачыць гэтаму цудоўнаму чалавеку, што так выразна бачу замест і на месцы ягонага твару.

Карацей, Марыэт займала ў маім жыцці ўсё большае месца — гэта пачыналася як толькі я прачынаўся і доўжылася амаль цэлы дзень. Калі гэтая міжземнаморская багіня з'яўлялася на даляглядзе, маё сэрца ляцела ёй насустрач, а я, не ў стане падняцца, нерухома ляжаў на ложку. Пасля я заўважыў, што і Марыэт цікаў-

на на мяне паглядае. Яна паварочвалася да мяне, клала рукі на сцёгны, крыху летуценна ўсміхалася, уздыхала, ківала галавой і казала:

— Нічога, можаце паверыць, вашая маці сапраўды вас любіць. Яна гаворыць пра вас, калі вас дома няма. Пра ўсе цудоўныя прыгоды, якія вас чакаюць, пра ўсіх прыгожых жанчын, якія будуць вас кахаць, і так далей. Мяне гэта нават кранаць пачынае.

Я збянтэжыўся. У той момант мае думкі былі далёкія ад маці. Я ляжаў на ложку па дыяганалі ў вельмі нязручным становішчы — калені сціснутыя, ногі на коўдры, галава ля сценкі — і не мог паварушыцца.

— Яна мне расказвае пра вас як пра прынца... Мой Рамэн такі, мой Рамэн такі... Я ведаю, гэта толькі таму, што вы ейны сын, але ўсё адно адчуваю сябе дзіўна...

Голас Марыэт неверагодна ўздзейнічаў на мяне. Ён быў незвычайным. Здавалася, ён ідзе не з горла. Я ўвогуле не ведаю, адкуль ён ішоў. І ён не дасягаў месца, куды зазвычай галасы накіроўваюцца, — прынамсі, не далятаў да маіх вушэй. Вельмі дзіўна.

— Гэта нават раздражняе. Цікава, што ў вас такога...

Яна пачакала хвілінку, потым уздыхнула і зноў пачала націраць паркет. Я быў цалкам паралізаваны і з ног да галавы ператварыўся ў зацвярдзелы ствол. Мы абое маўчалі. Часам Марыэт паварочвала да мяне галаву, уздыхала, а потым зноўку націрала паркет. З разбітым сэрцам я глядзеў на жахлівае марнатраўства. Ведаў, што трэба нешта рабіць, але адчуваў сябе літаральна прыкутым да месца. Марыэт скончыла працу і сышла. Я праводзіў яе позіркам, адчуваючы, што частка маёй істоты аддзялілася ад мяне і назаўжды пакінула. Мне здавалася, што жыццё змарнаванае. Ралан дэ Шантэклер, Артэміс Кайнор і Юбэр дэ ля Рош гарланілі, прыкрываючы вочы кулакамі. Але я тады не ведаў вядомай прымаўкі: «Чаго хоча жанчына, таго хоча Бог». Марыэт працягвала дзіўна на

мяне пазіраць. Мабыць, пяшчотны спеў маёй маці і апо-веды пра маю трыумфальную будучыню абудзілі ў ёй жаночую цікаўнасць і нейкую патаемную зайздрасць. Урэшце здарыўся цуд. Я памятаю, як Марыэт схіліла-ся нада мной з хітрым выразам на твары, як лашчыла шчаку, пакуль я лунаў недзе ў лепшым свеце, як трохі хрыплым голасам казалі:

— Не трэба ёй казаць, добра? Я не змагла ўстаяць. Я ведаю, што яна твая маці, але ейная любоў такая прыгожая, што зачароўвае... Ніводная жанчына ніколі не будзе цябе любіць так, як яна. Гэта відавочна.

Што праўда, то праўда. Але я гэтага не ведаў. Я пачаў гэта разумець толькі набліжаючыся да чацвёртага дзя-сятка. Нядобра быць настолькі любімым зарана, у дзя-цінстве. У цябе з'яўляюцца дрэнныя звычкі. Табе потым здаецца, што ты маеш шанец сустрэць сапраўдную лю-боў. Ты думаеш, што яна існуе ў іншай прасторы, што яе можна адшукаць. Разлічваеш на гэта. Глядзіш, спа-дзяешся, чакаеш. З матчынай любоўю жыццё на досвіт-ку робіць абяцанне, якое ніколі не зможа стрымаць. Ты потым да скону мусіш есці халодныя стравы. Кожны раз, калі жанчына будзе абдымаць цябе і прыціскаць да сэр-ца, у тваім уласным сэрцы будзе адно спачуванне. Як па-кінуты сабака, ты заўжды будзеш вяртацца да матчынай магілы і крычаць. Ніколі болей, ніколі, ніколі. Чароўныя рукі сплятаюцца ля тваёй шыі, а пяшчотныя губы расказ-ваюць пра любоў, але цябе не падманеш. Ты зарана знай-шоў крыніцу і выпіў яе ўсю. Калі цябе зноўку адольвае смага, ты марна кідаешся ва ўсе бакі: вакол няма ручаёў, адны міражы. Ты дасканала вывучыў любоў на першым пробліску святання і не можаш забыць гэты досвед. Усю-ды, куды ты ідзеш, ты носіш з сабой атруту параўнання і марнуеш час у чаканні таго, што аднойчы займеў.

Я не сцвярджаю, што трэба забараніць маці любіць сваіх дзяцей. Я проста лічу, што лепей было б, калі б ма-